

УДК 343.13

Андрій Запотоцький,*канд. юрид. наук,
здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС УСТАНОВЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЯКІ МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БУДІВНИЦТВА

У статті висвітлено особливості призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері будівництва. Особливу увагу приділено судово-бухгалтерській і будівельно-технічній експертизі. Також проведено аналіз проблемних аспектів, що виникають на практиці під час їх призначення, і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: спеціальні знання, консультація спеціаліста, експертиза, судово-економічна (судово-бухгалтерська) експертиза, будівельно-технічна експертиза.

Постановка проблеми. Злочини у сфері будівництва останнім часом характеризуються складним механізмом учинення. Під час їх розслідування перед слідчими постають завдання, вирішення яких вимагає застосування спеціальних знань у різних галузях, зокрема бухгалтерського обліку, інженерно-будівельної справи тощо. Відтак докази злочинів у сфері будівництва часто містяться в документах компаній-управителів коштів і компаній-будовників; банківських установах; міських державних адміністраціях; інспекціях державного архітектурно-будівельного контролю; страхових компаніях, нотаріальних конторах тощо. Тому використання спеціальних знань у вигляді отримання висновків судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері будівництва є важливим.

Різні аспекти призначення судових експертиз досліджували такі вчені, як В.П. Бахін, В.В. Бірюков, В.І. Галаган, І.В. Гора, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, В.В. Лисенко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтєвський, А.В. Старушкевич, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько та ін. Однак питання призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері будівництва ґрунтовно розглянуто не було.

Метою статті є вивчення особливостей призначення судових експертиз під час досудового розслідування злочинів у сфері будівництва.

Виклад основного матеріалу. Так, основною процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є експертиза. Процесуальний порядок призначення експертиз регулюється ст. ст. 242–245 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Згідно з ч. 1 ст. 242 КПК України, експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді, суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довіллі, заподіяної кримінальним правопорушенням. За наявності підстав експерта можуть залучати як сторона обвинувачення, так і сторона захисту (ст. 243 КПК України) шляхом направлення клопотання на розгляд слідчому судді (ст. 244 КПК України).

Так, у ч. 2 ст. 242 КПК України вказано, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Також за клопотанням сторони захисту експерт може бути залучений слідчим суддею у випадках і в порядку, передбаченому ст. 244 КПК України. Отже, під час судового розгляду кримінального провадження про злочини у сфері будівництва як доказ може бути одночасно надано два висновки, які виконані різними експертами з одних і тих питань за дорученням як сторони обвинувачення, так і сторони захисту. Поряд із тим у разі залучення експерта стороною захисту самостійно або за її клопотанням слідчим суддею на вирішення експерту можуть бути поставлені й інші питання, які мають значення для кримінального провадження, стосуються об'єкта дослідження та не вирішувалися під час проведення експертизи, призначеної стороною обвинувачення.

У клопотанні зазначається (ч. 2 ст. 243 КПК України): короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання; експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи; вид експертного дослідження, що необхідно провести, і перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом. До клопотання також додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання, та копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Як показує аналіз слідчої практики, під час розслідування злочинів у сфері будівництва проводиться *судово-економічна (судово-бухгалтерська)* та *будівельно-технічна експертизи*. Також часто виникає необхідність у проведенні технічної експертизи документів, почеркознавчої, комп'ютерно-технічної й інших експертиз.

Об'єктом *судово-бухгалтерської* експертизи є документи, бухгалтерські реєстри й бухгалтерська звітність, у яких відображена господарська діяльність підприємств, у тому числі й протиправна.

Головними завданнями *судово-бухгалтерської* експертизи є встановлення документально обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і коштів, періоду та місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди; правильності документального оформлення операцій із приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху коштів; відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів із бухгалтерського обліку і звітності; кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів із бухгалтерського обліку й контролю; документально обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції й товарів; правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків; документально обґрунтованості вимог позивача й заперечень відповідача в частині, яка стосується ціни позову (зустрічного позову); встановлення недоліків в організації бухгалтерського обліку та контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню.

Перед експертом можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Одним із проблемних є питання про необхідність призначення *судово-бухгалтерської* експертизи після проведення документальної

ревізії під час розслідування злочинів у сфері будівництва. Переважає точка зору, що у випадках, коли висновки ревізора не викликають сумніву в слідчого та аргументованих заперечень з боку інших осіб, необхідності в призначенні відповідної судово-економічної експертизи немає. Якщо ж сумніви в повноті й правильності проведеної ревізії все ж існують, то постає запитання, як їх усунути: провести додаткову або повторну ревізію, призначити експертизу чи вирішити питання шляхом здійснення допиту ревізора [1, с. 125].

Погоджуємося з думкою С.С. Чернявського, що рішення має залежати від характеру недоліків, які наявні в матеріалах ревізії. Коли їх неможливо усунути лише шляхом допиту ревізора, то необхідно призначити додаткову або повторну ревізію (перевірку), а за необхідності судово-економічну (судово-бухгалтерську) експертизу. Якщо експертизу призначають з метою перевірки висновків документальної ревізії, у постанові (ухвалі) про призначення експертизи доцільно зазначити, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим зібраним у кримінальному провадженні доказам, оспорується учасниками провадження, непереконливо обґрунтовані ревізорами тощо) [1, с. 126].

Відтак науковець фактичними підставами призначення судово-економічної експертизи визначає такі: необхідність дослідження питань, що потребують використання спеціальних знань експерта-економіста; недоброякісне (неповне, неправильне) проведення документальної ревізії, що підтверджується матеріалами кримінального провадження, висновками повторних ревізій; заявлено обґрунтоване клопотання підозрюваного про призначення судово-економічної експертизи; висновки інших експертів свідчать про необхідність проведення судово-економічної експертизи [1].

Також погоджуємося, що ця експертиза повинна призначатися, якщо висновки ревізії суперечать матеріалам кримінального провадження та для усунення цих суперечностей вимагається висновок експерта-бухгалтера; є обґрунтоване клопотання підозрюваного про проведення бухгалтерської експертизи; ревізором не прийняті надані підозрюваними особами документи (наприклад, акти на списання будівельних матеріалів тощо) з мотивів їх неналежного оформлення, несвоєчасного надання; ревізором не були застосовані всі методи дослідження, які вимагаються; необхідність призначення експертизи випливає з висновків експерта-будівельника [2, с. 62].

Слідча практика свідчить, що найчастіше судово-бухгалтерську експертизу (зокрема, після проведення документальної ревізії) призначають у таких випадках:

– у разі сумніву слідчого в правильності висновків в акті документальної ревізії (використання ревізором неналежних методів дослідження, відсутність у ревізора певного досвіду тощо);

– за наявності в матеріалах провадження двох або більше актів документальної ревізії

(первинної й додаткової або повторної) із суперечливими даними перевірки або у випадках невідповідності висновків ревізії іншим матеріалам кримінального провадження;

– у разі обґрунтованого заперечення сторони захисту проти висновків документальної ревізії у відповідному клопотанні, якщо для перевірки заперечень потрібні спеціальні знання [1, с. 126].

Ураховуючи те, що на вирішення судово-бухгалтерської експертизи в кримінальних провадженнях у сфері будівництва може бути поставлено багато запитань, складно перерахувати увесь обсяг відомостей, який необхідний експерту для проведення дослідження. Тому слідчому варто попередньо звернутися за консультацією до експерта-бухгалтера, щоб потім не витратити процесуальний час на задоволення його клопотань, заявлених відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України, про надання додаткових матеріалів.

Однак усі питання вирішуються експертом-бухгалтером не тільки за даними бухгалтерського обліку, а з урахуванням висновку будівельно-технічної експертизи. Визначити фактичний обсяг виконаних робіт у натурі без перевірки їх інженером-будівельником неможливо [3, с. 20].

Тому важливою під час розслідування злочинів у сфері будівництва є *судова будівельно-технічна експертиза*. Саме під час її проведення вдається встановити більшість обставин, що мають значення для правильного розслідування цих злочинів [4, с. 161]. Також обов'язковим є призначення будівельно-технічної експертизи під час розслідування корисливих злочинів у сфері будівництва, пов'язаних із фальсифікацією проектно-рахункової та звітної документації [5, с. 27].

Завдання *будівельно-технічної експертизи*, а також орієнтований перелік вирішуваних нею питань визначені в п. 5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендаціях з підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (зі змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. № 144/5, від 10 червня 2005 р. № 59/5, від 29 грудня 2006 р. № 126/5, від 15 липня 2008 р. № 1198/5, від 1 червня 2009 р. № 965/5, від 26 грудня 2012 р. № 1950/5, від 27 червня 2015 р. № 1350/5) [6].

Для проведення будівельно-технічної експертизи необхідно надавати такі матеріали: відомості про об'єкт експертизи (найменування об'єкта, його функціональне призначення, адреса, площа забудови, загальна площа приміщень, поверховість, стан об'єкта – незавершене/завершене будівництво); відомості про вид робіт, що підлягають експертизі (найменування робіт, обсяг і вартість робіт тощо); документація або відомості про наявність документації (проектно-кошторисної, договірної, звітної, виконавчої); перелік питань, що виносяться на вирішення експертизи; відомості про суму позову,

якщо вона визначена, або кошторисної вартості об'єкта/роботи.

Питання відповідності розробленої проектно-технічної й кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва, а також питання визначення відповідності виконаних будівельних робіт і побудованих об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва можуть бути вирішені за наявності в експерта (експертів) відповідних фахових знань, у тому числі з вузько направлених питань та експлуатації об'єктів будівництва з урахуванням об'ємності матеріалів і складності об'єкта й інших його особливостей.

Для вирішення питань про відповідність розробленої проектно-кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва (ДБН, СНіП тощо); відповідність фактично виконаних будівельних робіт проектній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; визначення переліку й об'єктів фактично виконаних робіт із будівництва (ремонт, реконструкції) об'єктів; визначення вартості фактично виконаних робіт із будівництва об'єктів; визначення відповідності обсягів і вартості фактично виконаних будівельних робіт обсягам і вартості, визначеним проектно-кошторисною або первинною звітною документацією; відповідності первинної звітної документації з будівництва за порядком складання й наведеними розрахунками вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва експерту необхідно надати договірну документацію (договори підряду й додатки до них, додаткові угоди тощо), а також проектно-кошторисну та первинну звітну й виробничу документацію (форми КБ-2в, КБ-3, відомості списання матеріалів, журнал виконання робіт, акти огляду прихованих робіт, акти випробувань тощо) на виконання будівельних робіт.

Для вирішення питань про відповідність об'єктів нерухомого майна проектно-технічній документації на їх будівництво (ремонт, реконструкцію) та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва (містобудівельним, протипожежним, санітарно-гігієнічним тощо); відповідність виконаних будівельних робіт (окремих елементів об'єктів, конструкцій, виробів матеріалів) проектно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва (ДБН, СНіП, стандартам, технічним умовам тощо) експерту необхідно надати проектну й первинну звітну та виробничу документацію на будівництво об'єкта, документ про приймання в експлуатацію об'єкта будівництва, матеріали технічної інвентаризації на об'єкт, стандарт і технічні умови виготовлення конструкцій, виробів і матеріалів тощо.

Варто зазначити, що у 86% кримінальних провадженнях досліджуваної категорії призначається документальна ревізія та судово-бухгалтерська експертиза. При цьому вони призначаються спільно-послідовно і ґрунтують свої висновки на аналізі практично одних і тих самих документів.

Така сама практика існувала й раніше. Оскільки для послідовного проведення ревізії та експертизи необхідно досить багато часу, М.Ю. Флоровський рекомендує призначити комплексну будівельно-технічну й судово-бухгалтерську експертизи, відмовляючись при цьому від проведення ревізій [7].

Однак ми не погоджуємось, що відмова від проведення ревізії є доцільною. Водночас призначення комплексної будівельно-технічної та судово-бухгалтерської експертизи є виправданим, оскільки таке рішення після проведеної ревізії в кримінальних провадженнях злочинів у сфері будівництва призведе до оптимізації роботи слідчого та експерта.

Обґрунтуємо. Строки проведення ревізії є досить невеликими – до 15 діб. Строки проведення експертиз містяться в п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [8], де зазначено, що строк проведення експертизи залежно від складності дослідження з урахуванням експертного навантаження фахівців установлює керівник експертної установи (або заступник керівника чи керівник структурного підрозділу) у межах:

– 10 календарних днів – щодо матеріалів із невеликою кількістю об'єктів і вирішуваних питань і простих за характером досліджень;

– 30 календарних днів – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів і вирішуваних питань або середньої складності за характером дослідження;

– 60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів і вирішуваних питань або складних за характером досліджень;

– понад 60 календарних днів – щодо матеріалів із великою кількістю об'єктів і вирішуваних питань (понад десять), виходячи з фактично необхідного для експерта часу або особливо складних за характером досліджень (з використанням криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного); проведення експериментальних досліджень; застосування кількох методів);

– понад 90 календарних днів, якщо експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною й потребує вирішення понад десяти питань або вирішення питань, які потребують кількох досліджень, чи налічує понад п'ять томів матеріалів справи, або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у тому числі судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки.

Будівельно-технічну й судово-бухгалтерську експертизи, призначені окремо або комплексно, як правило, проводяться в строк набагато більший ніж 15 діб (строк проведення ревізій). Водночас результати позапланових ревізій під час досудового розслідування злочинів у сфері будівництва дають змогу отримати хоча б приблизну картину загалом і правильно сформулювати необхідні запитання під час призначення будівельно-технічної й судово-бухгалтерської експертиз, визначити необхідність призначення інших видів експертиз або проведення процесуальних дій, а також

сформулювати рекомендації щодо підготовки й проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження документів, визначити основні напрями й можливості сучасних експертних досліджень і використання їх результатів під час розслідування злочинів у сфері будівництва, що дає можливість ефективно продовжувати, а не зупиняти досудове розслідування, чекаючи результатів експертиз.

Під час досудового розслідування злочинів у сфері будівництва необхідність у призначенні технічної експертизи виникає в процесі дослідження різноманітних документів. У кримінальних провадженнях може виникнути потреба в установленні факту виготовлення документа з використанням комп'ютерної техніки чи одержання копії за допомогою копіювально-розмножувальної техніки; у вирішенні діагностичних, а в окремих випадках й ідентифікаційних завдань за документами, виготовленими за допомогою цифрових, лазерних принтерів і копіювально-розмножувальної техніки; в ідентифікації матричних принтерів за виготовленими за їх допомогою документами.

Під час призначення *технічної експертизи документа*, виготовленого за допомогою комп'ютерної чи копіювально-розмножувальної техніки, можуть бути вирішені такі завдання: визначення способу виготовлення документа; визначення виду й моделі технічного засобу, за допомогою якого було виготовлено документ; з'ясування факту виготовлення кількох документів за допомогою одного й того самого конкретного технічного засобу.

Учинення злочинів у сфері будівництва часто пов'язано з підробленням проектно-кошторисної та звітної документації: подробкою у відповідних документах підписів, почерку посадової особи; примушування певної особи до підпису, розписок, указівок, оформлення договорів тощо. Тому, коли під час розслідування вказаних злочинів виникає питання ідентифікації виконавця рукопису, підпису, призначається *судово-почеркознавча експертиза*.

Комп'ютерно-технічна експертиза призначається в разі виявлення документів в електронній формі, які зберігаються на «машинних» носіях. Таке дослідження має велике значення в доказуванні обставин учинення злочинів у сфері будівництва. Адже нерідко особи, які їх учинили, до початку кримінального провадження встигають знищити або приховати документи на паперових носіях, тоді як копії цих документів залишаються в пам'яті комп'ютера, на флешках, дисках тощо.

Експертизи машинних носіїв інформації залежно від завдань, що вирішуються, діляться на два різновиди: 1) технічну експертизу комп'ютерів, їх вузлів і пристроїв (установлення призначення й характеристик комп'ютерної техніки, їх технічного стану, можливостей використання для досягнення певної мети тощо); 2) експертизу даних і програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, і визначення її цільового призначення; відновлення видаленої інформації).

ції; розшифрування закодованих файлів; установлення характеру змін, унесених у програми, тощо) [9, с. 73].

Висновки

Відтак для ефективного розслідування злочинів у сфері будівництва важливим є призначення як позапланової ревізії, так і судових експертиз. Як правило, під час розслідування злочинів цієї категорії призначається судово-бухгалтерська та будівельно-технічна експертизи, які доцільно призначати комплексно.

Список використаних джерел:

1. Чернявський С.С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні / С.С. Чернявський, М.С. Цуцкірідзе // Матер. міжвід. наук.-практ. семінару «Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві» (Київ, 30 черв. 2016 р.) / ред. кол.: В.В. Черней, С.С. Чернявський, А.П. Запотоцький та ін. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 123–127.
2. Расследование хищений социалистического имущества в строительстве: [пособие] / [Н.Б. Опарин, Э.В. Гаритовская, В.Л. Пуляхин, В.И. Степанов, Б.Х. Толлеубекова]. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1987. – 76 с.
3. Методическое письмо «Об особенностях проведения судебно-бухгалтерских экспертиз в строительных организациях». – М.: Всесоюзный научно-исследовательский институт судебных экспертиз, 1972. – 35 с.
4. Веренич И.В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации

зданий и сооружений: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / И.В. Веренич. – М., 2010. – 179 с.

5. Задерако С.В. Особенности расследования корыстных преступлений в сфере строительства, связанных с фальсификацией проектно-сметной и отчетной документации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Криминалистика; судебно-экспертная деятельность, оперативно-розыскная деятельность» / С.В. Задерако. – Ростов-на-Дону, 2013. – 30 с.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

7. Флоровский М.Ю. Расследование хищений денежных средств в строительных организациях: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; судостроительство; прокурорский надзор; криминалистика» / М.Ю. Флоровский. – М., 1989. – 24 с.

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.

9. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: [монографія] / [В.Ю. Шенітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.]; за ред. В.Ю. Шенітька. – Х.: Право, 2006. – 624 с.

В статтє освещены особенности назначения судебных экспертиз при расследовании преступлений в сфере строительства. Особое внимание уделено судебно-бухгалтерской и строительно-технической экспертизе. Также проведен анализ проблемных аспектов, возникающих на практике при их назначении, и предложены пути их решения.

Ключевые слова: специальные знания, консультация специалиста, экспертиза, судебно-экономическая (судебно-бухгалтерская) экспертиза, строительно-техническая экспертиза.

The article highlights the features of the appointment of forensic examinations in the investigation of crimes in the field of construction. Particular attention is paid to forensic accounting and construction and technical expertise. An analysis of the problematic aspects that arise in practice during their appointment is also analyzed, and the ways of their solution are proposed.

Key words: special knowledge, expert advice, expertise, forensic-economic (forensic accounting) examination, building and technical expertise.

